

Byvandring på egen hånd

1700tals steder i Århus Opdag byen i 1700tallet på egen hånd

Med dette informationsmateriale i hånden får du som lærer en guide, der giver et grundigt kendskab til udvalgte steder i 1700tallets Aarhus. Materialet er udarbejdet af historiker Doron Haahr og kulturformidler Pernille Helberg Stentoft, der begge har lang erfaring med byvandring for skoleklasser.

Alle de omtalte steder er sat ind i et interaktivt google-kort, som du klikke ind på via dette link:
<http://maps.google.dk/maps/ms?msid=216797259668697227147.0004b5c7fab8d1d74eaff&msa=0&hl=da&ie=UTF8&t=m&z=14&vpsrc=1>

Brug kortet til at se, hvor lokaliteterne i beskrivelsen ligger. På kortet kan du aktivere hvert stednavn i kolonnen til venstre, så du kan se, hvor den ligger. Der er også i dette informationsmateriale angivet en adresse ved hvert nyt sted.

Mellem kl. 9.30 og 13.30 kan I opleve levendegjorte lokaliteter i 1700tallets Aarhus. (Hovedbiblioteket og Kvindemuseet åbner dog først kl. 10.00 - Kvindemuseet er desuden lukket om mandagen).

Mød Caroline Mathilde på Kvindemuseet, en kaffemadam på Café Ambassaden i Rosensgade (gl. Katapult), tiggere ved Vor Frue Kirke eller en skillingsvisesanger ved Møllestien. Der er også mulighed for at se et slag 1700tals-billard i kælderens på Café Pustervig eller høre hvad klokken er, når tårnråbereren kundgør tid og vindforhold fra Domkirkens tårn.

Vor Frue Kirke / Vore Frue Kloster

Adresse: Vestergade 21, Frue Kirkeplads

Den nuværende kirke af røde teglsten kan føres tilbage til ca. 1250, hvor koret og sa-kristiet blev bygget. Vor Frue Kirke var i 1700tallet sognekirke med kirkegård ud mod Vestergade. Kirken var i lighed med domkirken formentlig kalket lyserød og havde blytag på skib og spir.

Vor Frue Kirke ligger side om side med det middelalderlige Vor Frue Kloster. Klosteret rummede blandt andet byens hospital, som ikke var et sygehus, men et sted, hvor trængende fik mad og en seng i sovesalen. Fattiglemmerne skulle sy, strikke og spinde for føden. Desuden var hospitalet et sted, hvor man anbragte psykisk syge i dåreki-ster, dvs. snævre tremmebure af træ. Hvis der manglede plads på hospitalet, kunne man have dårekister ude i hjemmene, i staldene, gemt væk fra alt og alle.

NB: Uden for Vor Frue Kirke kan I mellem kl. 9.30 og 13.30 møde en tigger. Få en snak med hende om datidens velgørenhed – måske vil hun forsøge at lokke en skilling ud af de forbipasserende?

Byens fold

Adresse: Klostergade op mod Klosterport

Ved nordsiden af Vor Frue Kirke lå byens fold. Folden var beregnet til de dyr, der kom på afveje til eller fra græsningen på forterne uden for byen. Byhyrden havde til opgave at drive dyrene på græs om morgenen og tilbage til byen sidst på dagen. Her indsamlede han de løstgående kreaturer der ikke selv kunne finde hjem, og drev dem ind i byens fold, hvor de siden kunne afhentes af ejeren.

Munkeport

Adresse: Ud for gavlen af Gammel Munkegade 8

Byen var skarpt adskilt fra oplandet af et plankeværk. Foran dette plankeværk løb en sti, en toldersti. Her gik tolderne og holdt vagt, og de sørgede for, at intet kom ind i byen uden at blive fortoldet ved en af byens syv byporte. Folk med haver op til plankeværket kunne dog få lov til af have en aflåst baglåge i plankeværket ud til stien og markerne udenfor byen. I 1766 blev imidlertid ikke mindre end 65 ulovlige porte, låger og indkørsler opdaget – smugleriet stortrivedes med andre ord.

Røverkulen

Adresse: Ny Munkegade 1-11

Røverkulen kaldte man bebyggelsen, der lå overfor den nuværende forretning 2tal-radio nederst i Ny Munkegade. Stedet lå udenfor Munkeport, og her boede blandt andre bødlen og natmanden. Deres funktioner i byen gjorde, at man ikke ville have dem boende inden for plankeværket. Bødlen stod for de offentlige afstraffelser som hængning og halshugning, mens natmandens arbejde bestod i at fjerne affald fra dyr og mennesker, være skorstensfejer, slå løstgående hunde ihjel, flå selvdøde dyr og hjælpe bødlen med hans arbejde.

Vesterport

Adresse: Hvor Vester Port møder Vesterbro Torv

De syv byporte lignede meget hinanden. To portstolper med en overliggende porthammer, hvorover sad en forgyldt krone. Mellem stolperne var en tremmeport og ved siden af en låge, der med en kort lænke foroven var forbundet til portstolpen.

Portene bevogtedes af nidkære konsumptionsbetjente, der holdt til i en såkaldt accise-bod. Det var små bræddebuse. Ved Vesterport var boden dog et trefags bindingsværkshus. De øvrige seks blev i 1787 erstattet med bindingsværkshuse, der var forsynet med kakkelovn.

Mølle port

Adresse: Hvor Vestergade møder Vester Allé

Tolderstien langs plankeværket løb hele vejen rundt om byen. Da den såkaldte konsumptionsafgift, afgift på varer og dyr, der skulle sælges i byen, blev ophævet i 1851, forsvandt både de syv byporte og tolderstien. Dog kan man i dag stadig genfinde grænsen mellem by og land, idet Posthusmøgen og Telefontorvet er bevarede rester af netop tolderstien.

Hovedbiblioteket

Adresse: Møllegade 1

Fra kl. 10.00 til ca. 13.30 er foyeren gjort klar til skoleklasser, der her kan lære at skrive med fjerpen. Vores skrivermadam vil hjælpe børnene med at skrive et smæde-brev eller et lykønskingsbrev i den rette højstemte stil. Man skal sætte cirka en halv time af til aktiviteten.

Møllen

Adresse: Mølleparken

Siden 1200tallet og frem til slutningen af 1800tallet lå der en vandmølle, der hvor hovedbiblioteket og Mølleparken i dag ligger. Møllen malede korn for oplandets bønder og byens borgere. I 1700tallet havde møllen byens eneste mekaniske drivkraft: to store møllehjul, der blev drevet af åen. Møllens hovedbygning og selve møllen blev i 1928 flyttet til Den Gamle By, hvor de stadig kan ses.

Blegdammen

Adresse: Hvor Blegdammen møder åen

Gadenavnet Blegdammen minder om, at her på stedet ned til åen lå byens blegeplads. Tøjvask var i 1700tallet en omstændelig affære. Stovask foregik i store kar eller baljer, og ofte blev tøj sat i blød fra den ene dag til den anden. Tøjet blev derefter vasket med lud eller grøn sæbe og skyllet og banket i åen. Tøj lavet af hør skulle bleges, og dette foregik på blegepladsen. Her blev tøjet spredt ud og vædet igennem, så det kunne tørre og dermed bleges i solen.

Møllestien

Adresse: Møllestien

Møllestien var i 1700tallet en del længere, end gaden er i dag. Den blev delt i to af Skidengyde, den nuværende Grønnegade, således at Møllestien, som vi kender den i dag, hed Vestre Møllesti,

mens den anden del hed Østre Møllesti. Østre Møllesti er på sin vis bevaret som – netop – en sti, der løber bag om plejehjemmet Møllestien og ender i Vestergade. Møllestiens små huse er i dag maleriske og attraktive midtbyboliger, hvorimod gaden i 1700tallet blev beboet af de fattigste århusianere. De små faldefærdige boder lå ganske tæt, nogle af boderne var enkeboder, dvs. forbeholdt byens fattige enker.

NB: På hjørnet af Møllestien kan I på hverdage mellem kl. 9.30 og 13.30 møde en smædevisesangerinde, som med sine sange sviner datidens kendte folk til; hvis altså ikke hun synger én af sine vovede viser!

Manufakturhuset

Adresse: Vestergade 41 – 43

I Vestergade 41 boede en klædevæver, som i en årrække var forstander for Manufakturhuset, der lå i naboejendommen. Manufakturhuset eksisterede fra 1757 – 1763, og her kunne fattige indbyggere i Århus lære at karte og spinde og samtidig tjene penge. En sidegevinst var, at man på den måde kunne holde øje med de fattige og forhindre, at de opholdt sig i gaderne og tiggede og var synlige. Nogle arbejdede i selve Manufakturhuset, mens andre arbejdede for Manufakturhuset fra deres egne hjem. Manufakturhuset var finansieret af Fattiggassen og gav stort underskud.

Den firlængede købmandsgård

Adresse: Vestergade 58

I 1700tallet lå der rigtig mange købmandsgårde i en gade som Vestergade. På dette tidspunkt måtte bønderne kun sælge deres afgrøder inde i byen, og derfor lå alle købmændene i tæt konkurrence om at få den bedste pris. Især korn var et vigtigt produkt, og købmændene solgte det videre til byens borgere og solgte desuden til eksport. Købmændene importerede blandt andet humle og glas fra Lübeck, hør og hamp fra Riga og en sjælden gang imellem kom sukkeret og tobakken fra Amsterdam. Import-varerne solgtes både til byens borgere og oplandets bønder. Kom man ind i købmandsgårdens gårdsplads i 1700tallet ville man møde et væld af dyr: høns, der løb rundt, heste i stalden og måske et indkøbt kreatur. Bonden, der kom for at sælge sine varer, ville få en øl eller et glas brændevin, mens hans varer blev læsset af vognen, og her ville i det hele taget myldre af liv.

Posthusmøgen

Adresse: Posthusmøgen med adgang fra Søndergade og Fredens Torv

Posthusmøgen var i 1700tallet toldersti. Stien løb lige uden for byens plankeværk, og på den anden side af plankeværket lå private haver. På tolderstien patruljerede tolderne og holdt øje med, at der ikke blev smuglet varer ind i byen. Med tilladelse kunne man have en afløst låge ud til stien og Bymarken, men mange etablerede også låger uden tilladelse, og i 1766 blev der opdaget hele 65 ulovlige låger, porter og indkørsler.

Mindebroen

Adresse: Åens slutning ved Europahuset

Stiller man sig lige der, hvor åens åbning slutter ved Europahuset, står man hvor Mindebroen lå i 1700tallet. Sammen med Basallebroen, der gik over åen, hvor i dag broen ved Immervad ligger, var

Mindebroen den mulighed, der var for at krydse åen. Mindebroen blev et stykke inde i 1700tallet gjort til fast bro, det var dermed slut med vindebro, og dermed også slut med at andet end kun små skibe kunne sejle ind i åen, hvor havnen havde ligget helt tilbage fra vikingetiden. Man begyndte for alvor fra 1840'erne at bygge havnen ud i bugten.

Løveapoteket

Adresse: Store Torv 5

Apoteket blev grundlagt helt tilbage i 1596, men indtil 1711 lå apoteket på Store Torvs modsatte side. I 1700tallet solgte apoteket primært naturens egne produkter fra dyre- og planteriget. Her kunne man blandt andet købe salver og plastre.

Bygningen, der i dag rummer apoteket, er fra 1746. Bygningen fik dog en ekstra etage og sin nuværende stil ved en ombygning i 1876. Det smukt udskårne indgangsparti, der leder ind til apoteket, er dog det oprindelige parti, der går helt tilbage til midten af 1700tallet.

Sprøjtehus, Store Torv

Adresse: Nordvest for Domkirken (eksisterer ikke længere)

I begyndelsen af 1700tallet havde Århus endnu ikke noget organiseret brandvæsen. Byen rådede over to brandsprøjter, to brandhaner, tre brandstiger og fire læderspande. Huse og gårde i byen lå tæt, og blandt bebyggelserne havde 35 huse helt eller delvist stråtag. I 1737 blev der opført et sprøjtehus på det nordlige hjørne af domkirkens kir-kegård, og tårnvægteren holdt fra domkirkens tårn udkig efter ildebrande i byen.

Domkirken

Adresse: Store Torv

Domkirkebyggeriet blev iværksat i 1100-tallets sidste årtier, og over århundrederne er den blevet bygget om flere gange og præget af forskellige byggestile. Dette skete også i 1700tallet, hvor kirken både blev præget af svungne gavlafslutninger og løgkuplede tårnspir. Sidst i 1700tallet ombyggedes kirken igen. Blandt andet droppede man, at kirken skulle være lyserød, hvilket den formentligt har været en periode i 1700tallet.

I 1700tallet var der kirkegård rundt om kirken. Det var dyrest at blive begravet på sydsiden. På østsiden lå skolejorden, hvor prisen var det halve af prisen på sydsiden. Langs nordsiden lå "Stackels Jorden", hvor fattige og ubemidlede blev begravet gra-tis. Kirkegården blev nedlagt først i 1800tallet.

I 1700tallet blev kirkens tårn brugt om natten af tårnvægteren, der med det gode udsyn kunne holde øje med ildebrande. Desuden sang han hvert kvarter ud fra tårnet, hvad klokken var.

NB: På hverdage under festivalen genoplives denne gamle handling mellem kl. 9.30 og 13.30.

Kvindemuseet

Adresse: Domkirkepladsen 5

Kvindemuseet har i festivalugen besøg af dronning Caroline Mathilde ml. kl. 10 og 16.. Hun vil gå rundt på Kvindemuseet, hvor alle har mulighed for at komme og tale med hende om hendes liv og virke. (NB: Museet har lukket mandag)

Caroline Mathilde (1751-1775) var en engelsk prinsesse, der som 15årig blev gift med sin fætter,

kong Christian d. 7. af Danmark og Norge, med hvem hun fik sønnen Frederik(d. 6.). Kongen led af en sindssygdom, og riget blev i høj grad regeret af kongens livlæge Johann Friedrich Struensee, der også havde et forhold til dronning Caroline Mathilde, som han fik datteren, Louise Augusta, med. Struensee blev i 1772 dømt for magtmisbrug og sit forhold til dronningen – et forhold hun tilstod. Han blev dømt til døden på hjul og stejle, mens Caroline Mathilde blev skilt fra kongen og forvist til den tyske by Celle, hvor hun døde tre år efter af en febersygdom.

Århus Katedralskole

Adresse: Skolegyde 1

Katedralskolen blev grundlagt som katolsk kirkeskole i slutningen af 1100tallet, og den første bygning blev opført omkring år 1200 i røde munkesten med en grundplan på 4 x 8 meter. I 1300tallet blev der bygget en større stenbygning langs skolegyde. I 1760 opførte man en langstrakt hvid bygning i en etage med front mod skolegade og domkirken. Bygningen ændredes siden og fik en etage mere på. Har flere restaureringer og blev i 1906 afkortet i den ene ende for gøre plads til en bredere Skolegyde, men samtidig forlænget i den anden ende. Der er i tidens løb tilkøbt og tilbygget (af blandt andre arkitekterne Hack Kampmann og C.F. Møller) flere bygninger. I 1700tallet var Katedralskolen byen eneste egentlige skolebygning.

Skt. Olufs Kirkegård

Adresse: Nord for Sankt Olufs Gade

Skt. Olufs Kirkegård var i brug frem til 1897, men her havde ikke været kirke siden 1500tallets anden halvdel. I de mellemliggende århundreder hørte Skt. Olufs Kirkegård til Domkirken. I tidsrummet 1637 - 1768 lå der et begravelseskapel med bænke og prædikestol. Kirkegårdens præcise størrelse er ukendt, men det menes at den spredte sig både mod nord og syd. Den nuværende Skt. Oluf Gade, der blev anlagt omkring år 1767, løber således over kirkegården. I 1768 blev kirkegården omkranset af et plankeværk for at undgå, at svin, hunde og høns skulle rende rundt mellem gravene, og for at undgå, at folk smed for meget af-fald på kirkegården.

Kaffehus

Adresse: Rosensgade 11

Under festivalen vil der i café Ambassaden (det gamle Teater Katapult) være mulighed for mellem kl. 9.30 og 13.30 at møde en vaskeægte kaffemadam og høre om – samt dufte eller smage - de nye spændende drikke, der har dannet mode og givet an-ledning til nye skikke i Danmark. (NB: Der har så vidt vides aldrig i virkeligheden været et kaffehus på adressen Rosensgade 11)

Byens ældste borgerhus

Adresse: Mejlgade 25

Man regner Mejlgade 25 for det ældste civile hus i Århus. Det er bygget i midten af det 16. århundrede og var således en del af bybilledet i 1700tallet. Mejlgade 25 er et gavlhus og et såkaldt højstolpehus, der er kendetegnet ved, at de lodrette stolper i bindingsværket går igennem fra fodstolpen til tagremmen. Der er ikke så mange århusianske ejendomme bevaret fra tiden før 1720, men i gaderne Studsgade, Mindegade, Graven, Klostergade og Skolegade, Mejlgade og Vestergade findes der flere huse, der er mere end 300 år gamle.

Snevringen

Adresse: Studsgade mellem 38 og 40

Snevringen eksisterede – i lighed med mange andre af byens pladser, gader og gyder - også i 1700tallet. Snevringen var og er en smøge mellem Studsgade og Mejlgade, der i Studsgade udgår fra den lille pladsdannelse Rykind.

Gården Bækkelund

Adresse: Studsgade 35

Bækkelund er en gård fra 1700tallet, opført i bindingsværk og med etagefremspring ud mod gaden mellem de to stokværk. Gården tog navn efter Borrebækken, der foran gården løb sammen med Renden og krydsede Studsgade på vej ned mod havet.

Studsgade port

Adresse: Ved vestgavlen af Nørreport 20

Aarhus var i 1700tallet hegnet ind af et plankeværk. Kun syv porte gav mulighed for at komme ind til byen. Bag plankeværket mødte man i midten af 1700tallet en by med cirka 3.500 indbyggere. På dette tidspunkt rummede byen desuden cirka 800 gårde, huse og boder. Boderne var hjem for de fattige, og var normalt bitte små huse med måske kun et rum. Stort set alt byggeri i byen var på dette tidspunkt opført i bindingsværk med rødmalet tavl og tømmer.

Mejlgade port

Adresse: Mejlgades udmunding ved Molsgade

I 1700tallet var byen afgrænset af et plankeværk hvori der var syv porte. Disse porte var de eneste indgange til byen. Plankeværket og portene var blevet opført efter konsumptionsafgiftens indførelse i midten af 1600tallet. Konsumptionsafgiften var en forbrugsskat, der blev lagt på alle slags fødevarer og levende dyr. Al handel skulle foregå indenfor bygrænsen, så når bønderne skulle af med deres varer skulle de altså igennem en byport og betale afgift af deres varer. Denne forbrugsskat var indført, fordi den danske konge i 1600tallet havde ført en række dyre krige mod Sverige. Disse penge skulle nu kræves ind igen.

Galgebakken

Adresse: Området mellem Ny Munkegade, Kaserneboulevarden og Langelandsgade

I 1700tallet stod byens galge på Galgebakken, der lå i området for enden af den nu-værende Ny Munkegade. Ny Munkegade blev derfor i begyndelsen kaldt blandt andet Galgebakkevej. På Galgebakken fandt de offentlige hængninger sted, mens man foran det daværende Rådhus beliggende foran domkirkens indgang på Store Torv afstraffede med piskning.

Mindeport

Adresse: Dynkarken ud for sydgavlen af den nuværende politistation

I 1700tallet var Aarhus omgivet af landsbyer. Stednavnene genkender vi i dag i byens forstæder, men for 250 år siden var det landsbyer langt udenfor byen.

Landsbyer omkring Århus i 1700tallet hed blandt andet: Vejlbjerg, Lisbjerg, Skejby, Brendstrup, Hasle, Brabrand, Gjellerup, Stavtrup, Åby, Viby, Terp og Holme. Landsbyerne havde i snit 15-20 gårde og tilsvarende antal huse. Vejlbjerg var dog den største med 40 gårde, mens den mindste landsby, Gjellerup, kun havde fire gårde.

Landsbyernes bygninger var stråttækte og opført i bindingsværk med lerklinede tavler. Gårdene var ofte firelængede. Stuehuset var nord for gårdspladsen. De jordløse små-huse lå indimellem gårdene, hvor der var plads.

Buchtrups gård ved Brobjerg Port

Adresse: Venstre hjørne af Frederiksgade møder Rådhuspladsen (lige overfor Rema 1000)

Her lod den driftige købmand Buchtrup sin gård opføre i 1700tallets første halvdel. Det var vigtigt for en købmand at være først til at få fat i bønderne, når de kom til byen for at sælge, hvis købmanden ville have en god pris. Buchtrup lå rigtigt godt her lige ved en af byens syv porte. Byporten her lå lige hvor Frederiksgade møder Rådhuspladsen. Buchtrups gård lå faktisk lidt udenfor bygrænsen, hvilket fik ham til at flytte porten – en uhørt selvtægt, der vakte protest fra købmændene længere inde i byen, der så det som snyd. Bystyret nedlagde derfor byggeforbud, da Buchtrup ville bygge en ny gård i 1732. I sidste ende fik han dog en byggetilladelse og kunne dermed flytte byporten endnu engang.

Buchtrups gård blev i 1939 nedtaget og genopført i Den Gamle By.

Brobjerg port

Adresse: Hvor Frederiksgade munder ud i Rådhuspladsen

Nord for plankeværket lå byens tre vange (marker): Møllevangen (ca. 3 km²), Skovvungen og Vorregårdsvangen (halv størrelse af Møllevangen).

Der var tovangsskift, og der var dyrkningsfællesskab. Men købstadens agerbrugere ejede deres jordlodder og de var skattefri i modsætning til i landsbyerne.

For en fair fordeling af god og dårlig jord var en gårdsavl på ca. 4,5 tdr. land fordelt på 5-6 agre på Møllevangen og 5-6 agre på Skovvungen og Vorregårdsvangen. Gårdene kunne også have en eller flere tofter tæt ved bygrunden til mere arbejdskrævende jordbrug og store køkkenhaver. Tofterne var udenfor dyrkningsfællesskabet.

Den Gamle By

Adresse: Viborgvej 2

I Den Gamle By kan man gå på opdagelse i Møntmestergårdens sale og finde fantastiske dekorationer og sjove detaljer, studere fugleloftet, besøg herrens parykkammer og se, hvad familien skal have til middag. Opgaveark for 0. – 5. klasser kan printes ud via www.dengamleby.dk. Man skal sætte cirka en halv time af til aktiviteten.

6. – 10. klasser kan gå på opdagelse i Den Gamle By og studere apotekerens mystiske ingredienser, urter og giftige planter i apotekervanen, datidens hygiejniske forhold med mere. Opgaveark kan printes ud via www.dengamleby.dk. Man skal sætte cirka en halv time af til aktiviteten.

Der er fri entré.

Riis Skov

Riis Skov er en mindre byskov på ca. 80 ha beliggende umiddelbart nord for Aarhus Havn med rødder tilbage til 1300tallet. Frem til det 19. århundrede var Riis skov hovedsageligt beplantet med egetræer og havde stor betydning som leverandør af egetømmer til anlæg af og vedligeholdelse af kajerne i byens gamle åhavn. Blandt andet blev der brugt egetræ til reparation af havnens bolværker i 1756-63. Fra 1800tallet blev skoven brugt som lystskov for århusianerne med forskellige beværtninger og forlystelser.

Skovvang og de andre vange

Adresse: Området omkring Skovvangsvej. Se kort!

Ordet vang er en gammel betegnelse for mark eller eng, og Skovvängen var en af de tre vange i omegnen af Århus, der tilsammen udgjorde Bymarken. De andre vange hed Vorregårdsvängen og Møllevängen, alle tre var de indhegnet og blev dyrket i tovangsskift. Skovvängen har givet navn til Skovvangsvej og Skovvangskolen.

Mellem vangene og bygrænsen lå byens forter, hvor der græssede kreaturer fra de århusianske gårde, der lå inden for plankeværket.